

७. कुहाडीचे दांडे

- श्रीराम गुंदेकर

श्रीराम रावसाहेब गुंदेकर (१९५५-२०१८)

कथा, कविता, बालसाहित्य, समीक्षा आणि नवसाक्षरांसाठी लेखन, सत्यशोधकी साहित्याचे संशोधक अभ्यासक आणि भाष्यकार. महात्मा फुले यांच्या विचारांच्या साहित्यप्रभावातून त्यांचे वाङ्मयीन व्यक्तिमत्त्व घडत गेले. 'उचल', 'लगाम', ग्रामीण कथासंग्रह, 'महात्मा जोतिबा फुले: विचार आणि वाङ्मय', 'महात्मा फुले साहित्य आणि साहित्यमूल्ये', 'सत्यशोधकी साहित्य: परंपरा आणि स्वरूप', 'ग्रामीण साहित्य : प्रेरणा आणि प्रयोजन' इ. समीक्षाग्रंथ. सत्यशोधकी साहित्याच्या इतिहासाचे चार खंडांतून लेखन. त्यांच्या लेखनाला भि.ग. रोहमारे पुरस्कार, नरहर कुरुंदकर पुरस्कार, महाराष्ट्र शासनाचा उत्कृष्ट ग्रंथनिर्मिती पुरस्कार मिळाले आहेत.

'कुहाडीचे दांडे' ही मूळ ग्रामीण कथा; पण ती सत्यशोधकी व्यूह घेऊन येते. खेड्यातील शिकून गेलेले अधिकारी लोक सर्वसामान्यांना-शेतकऱ्यांना लुबाडतात तेव्हा 'कुहाडीचा दांडा गोतास काळ'असे म्हणावेसे वाटते. एकूणच मूल्यभ्रष्टतेची कहाणी ही कथा सांगून जाते.

बलभीमनानानं लई लटपटी खटपटी केल्या. हिरीसाठी मराठवाडा ग्रामीण बँकीचं कर्ज घेतलं. वावरात हावसानं हिर खंदाया चालू केली. कर्ज काढण्यासाठी बेबाकी सर्तीफिकीटं, नकला, कोटेशन, परपोजल-बारा भानगडी आन् ढीगभर कागदं जमवले. तेव्हादे कागद फायलीला जोडायसाठी कितीकजणाचे थोबाडं पाहावा लागले. आपली गरज करता काय ? मन्तेत गरजेची माय येडी आस्तीय. एव्हढं झाल्यावर कर्ज मंजूर झालं. मंग हिरीचं काम चालू झालं. हिरीत मातीचं काम व्हतं तवर कसं बी रडत पडत झालं. खडूक लागल्यावर मातर अडचणी आल्या.

खडूक फोडायचा म्हंजी आवाज घ्या. आवाज घेयचे म्हंजी आवाजाची दारु बत्ती आणा त्याची परवानकी काढा. एव्हढं करुनबी हे काम समद्याच मजूराला जमत न्हायी. ज्यायला जमतं ते ऊसाच्या फॅक्टरीला गेल्याले. ते काय ह्या कामासाठी येनार नव्हते, आन् हे काम त्यायच्यासाठी बंद राहनार नव्हतं. शेजारच्या गावात चवकाशी केली तर तितले बी आवाज घेनारे मजूर फॅक्टरीला धुनकाल्याले. जगापरीस रुपया दोन रुपये जास्ती घेऊन बाबाहो करा म्हनायची सोय नव्हती. नानाला तर पैसा देऊन ह्याची त्यांची खुशामत करायचा कंटाळा आला व्हता.

आखरीला नाना बीडाला राजस्थानी टाक्टरवाल्याकडं गेले. त्येव कीडबिड काय बोलत व्हता ते नानाला समजत नव्हतं त्यायनं मुनीमाच्या तोंडाकडं पाहलं. त्येव तर लईच हेंगाड्यावनी बोलाया लागला.

नानानं तुकट्या हिंदीत त्या मालकाला इच्यारलं "तुम हमारे इदरके मुनीम क्यों नहीं रखते"

मालक मनला “क्या करे. पहले इदरकाही रखा था. वह शराबी बन गया. और
पैसे लेके भाग गया ”

“कितने पैसे ?” नानानं डोळें इस्फारून इच्चारलं.

“थोडे थे. हाँ तो काम की बात करो.” नानाला त्याची हिंदी थोडी थोडी समजाया
लागली. नानाचं मराठी त्याला समजत व्हतं.

“आमच्या हिरीवर टाक्टर फायजी” नाना

“हाँ हाँ, घेऊन जा. चोवीस रुपयेको एक होल. कमसे कम बीस तो होल लेना
पडते. पुरे पैसे अँडव्हान्स देना पडते.”

“आत्ताच्या आत्ता टाक्टर धाडत का ?” नाना

“नही चार दिन के बाद आता, आगर और कहीं काम मिला या मिला होगा और
टेक्टर वह रोडपर आया तो जरूर आयेगा” नानानं इच्चार केला. आन् चारशे ऐंशी रुपये
त्याच्या हातात दिले. ती नोटाची गड्डी मोजून मालकानं पावती फाटली. पावती घेऊन नाना
गावाकडं आले.

चौथ्यादिसी सकाळपासून ते बीडाच्या वाटाकडं पाहात व्हते. लय वाट पाहली.
देवाची कुणी बगत न्हायी. कशाचा बी आवाज आला की टाक्टर आल्यागत वाटायचं.
आखरीला तिसरा पहारा टाक्टर आलं. गावात येऊन थांबलं. गावातले लोकं, पोरं-दोरं
भवताली जमले. ते लोक नानाच्या हिरीची म्हायती इच्चारीत व्हते. तवर नानाचं तितं आले.
लोकायनं तसं सांगितलं. त्यायनं नानाला टाक्टरवर घेतलं. टाक्टर येनार म्हणून घरीबी
उलासाचं वातावरण व्हतं. नानी गावभर शेजाऱ्या पाजाऱ्याला आमच्यात टाक्टर येयचंय
म्हणून सांगत व्हती.

टाक्टर हिरीजवळ उबा केलं. गोबे घेयची मिसन चालू केली. टर्टरटर्टर असा
किर्कस आवाज चालू झाला. एक एक गोबं व्हया लागलं. गोबे झाल्यावर त्याच्यात तोटे
बसवाया लागले, नाना म्हन्ले “चांगला कडक माल वापरा.”

“तुमी फिकीर करू नका, पटेल”

सम्दे आवाज एकदाच उडवले. हिरीतले मोठेमोठे गुंड भाईर येऊन पडले. बारके
दगडं लयी उच गेले आन् लांब जाऊन पडले. पुन्हा हिरीत जाऊन पाहलं. हिर धुरानं भरली
व्हती. हिरीत काहीच दिसत नव्हतं. किती रान उलथलं, किती हादरलं कळत नव्हतं. पर
आता टाक्टरशिवाय मार्गच नव्हता. नाना मन्ले “हे घ्या अँडव्हान्स आन् लगेच परवादिसी
या. उंघा हे मटेरियल उचलून घेतो.”

“अँडव्हान्स तो देना पडताही है”

“ह्यो घ्याना मंग !”

“हम नहीं ले सकते, आपको बीडको जाना पडता है.”

दुसऱ्यादिसी नाना बीडाला गेले. त्यायनी आणखी इस गोब्याचे पैसे भरले.
आन् दुसऱ्यादिसी टाक्टर धाडाय सांगितलं. आन् जमलं तर आणखी आडव्हान्स घ्या
आन् एक दिसाआड टाक्टर धाडा आसं सांगितलं.

“वैसा नहीं जमता. हम जिंदा रहेंगे या मरेंगे, हमारा टैक्टरकी क्या हालत
रहेंगी मालूम नहीं. खाली अँडव्हान्स क्यों लेने का ?” मालक मन्ला.

“हे लोकं किती इमानदार हायेत. आपल्याकडला माणूस आस्ता तर त्यानं आडव्हान्स गोळा करुनच बाल्या मारला आस्ता. इमानदारीमुळंच आपली देसदुन्न्या सोडून इतक्या लांब धंद्याला बसतेत. नाना मनात मन्ले.”

आस्याच चकरा मारुन मारुन, मजूराला दादा, बाबा करुन आजचं काम उद्या का व्हयना करुन घेतलं. आन् हिरीला पानी लागलं. घरात लय आनंद झाला. वाजवित गाजवित नवं पाणी घरात नेलं. देवाला घातलं. पान्यावर नवं उपरणं झाकलं. नानीनं हौसानं सवाष्णी घातल्या. हिरीवर आसरा बसवल्या.

हिरीतलं पानी वाढलं. आता मोटर बसवायासाठी लायटीचं कनेक्शन फायजी व्हतं. त्याच्यासाठी काय काय करावा लागतं ह्याची चवकासी गावातल्या लाईनमनजवळ केली. त्येव मन्ला, “बीडला जाऊन आर्ज करावा लागतू”

“त्येव आर्ज कसा आसतूय ? त्याचा नमूना हाये का ?”

“काय गरज न्हायी, तितं सम्दं इकत मिळतं.”

नाना बीडला गेले. त्या लायटीच्या हाफिसात पाहातेत तर आर्ध्यापरीस जास्ती टेबल-खुर्च्या मोकळ्याच. त्यायनं एकाला इच्यारलं, “सायब कुठयत वं ?”

“कोंचे सायेब ?”

“हेच आपले फारुकी इंजिनेर सायेब ?”

“काय कायम् ?”

“तुमाला इच्यारलं तेवढचं सांगा जास्ती चवकशी करु नका.”

“ते दौन्यावर गेलेत”

“कुटं ? कव्हा मागारी येतेन ?”

“म्हायती न्हायी.”

“आमाला हिरीवर नवीन कनेक्शन घेयचंय त्यासाठी काय काय करावा लागतं, त्याची चवकसी करायचीय वो” त्येव माणूस सावध झाला. बरं बकरा गटला आसं वाटून त्यानं म्होरले कागदं बाजूला सारले.

“बसा बसा तुमी कोणच्या गावचे ? तालुका कोंचा ?”

“बीड तालुक्यातले पिंपळनेरचे”

“किती पोल लागतेन”

“एकच”

“मंग तुमचं सोपं काम हाये. साहेबाला भेटा म्हंजी लवकर व्हईन. तुमी म्हन्लात तर मी बी सांगन”

“ते झालं पुन्हाची पुन्हा. आदी आर्ज बिर्ज भरावा लागन डिपाजिट भरावा लागंन.” नाना.

“ते काहीच केलं न्हायी ?”

“मंग काय सांगतोय तर. आता काय काय करु ते सांगा.”

“आदी ए-वन फॉर्म भरा”

“द्या ना मग”

“इतं नाही मिळत. भाईर दुकानात इकत मिळतू.”

नाना भाईर गेले. चवकाशी करीत एवया कटलरी दुकानावर गेले. “ए-वन फारम म्हल्यावर हाये. वीस पैसे चिल्लर द्या.” आसं दुकानदार म्हन्ला.

चिल्लर इस पैसे देऊन नानानं त्येव फारम घेतला आन् त्याच, म्हायतीदाराकडून भरुन दाखल करुन जावा ह्या इच्चारानं ते पुन्हा हापिसात गेले.

“ओ, सायेब, ह्यो फारम भरुन देता का ?”

“७/१२ ची नक्कल आणलीय का ?”

“न्हाई. त्याबिगर जमत न्हायी?”

“कसं जमंन आन् ज्या रानात हिर हाये त्याच शेताची नक्कल आणा. न्हाय तर खेड्याचे येडे कोंच्याबी शेताची नक्कल घेऊन निगतेत वर तोंड करुन.”

नाना इच्चारात पडले. “आता तलाठी कुठं हुडकायचा. प्हाल्या खेपाला भेटला तर त्येव तलाठी कसला ? लय भटकी जात. आता तहसिलीकडंच गाठ पडली तर बगावा” म्हणून नाना तिकडं गेलें.

नानान दुसऱ्या बऱ्याच ओळखीच्या तलाठ्यायला आन् लोकायला इच्चारलं, “तलाठी दिसला का ?”

“न्हायी, त्येव आज इकडं आलाच न्हायी.”

“त्याच्या खोलीवर भेटंन का ?”

“नसंन, इथं आसल्यावर इकडं येतूच. कुठं तरी दुसऱ्या गावाला गेला आसन. फुकट पाजणारा भेटला तर त्येव परदेशाला जाईन.” तितं समदेजण हासले.

नाना गावाकडे आले. सज्ज्यावर आसन आसं वाटलं. नानाचे तीन चार हेलपाटे बीड ते गाव असे झाले. मंग त्यांची गाठ पडली. त्याला समद सांगितलं. त्यानं ७/१२ ची नक्कल लेहली. नानाला दिली आन् “पंचीस रुपये द्या आसं म्हन्ला.

“आँ, पंचीस रुपये ? एवढं आस्तेत का ? जरा हिशेबा हिशेबानं खा.” नाना.

“तुमचं मोटार बसवायचं काम मोठं हाय नाना.”

“मोठ्या-लहान किंमतीच्या कामावर तुमची फी हाये का ? असं नाना म्हणल्यावर, तुमाला काय देयचं ते द्या.’ आसं तलाठी मन्लाच.

नानानं दोन रुपये त्याच्याकडं फेकले आन् निगाले.

७/१२ ची नक्कल घेऊन बीडला गेले. ए-वन फारम भरला त्याला नक्कल जोडली. पण त्याच्यावर सही कराया फारुकी इंजिनेर नव्हता. त्याच्या सहीबिगर फारम घेत नव्हते. नाना तितंच रखडत बसले. साडेपाच वाजता इंजिनेर आला. त्यानं सही केली. आन् फारम दाखल कराया सांगून पावती घेया सांगितली. नानानं फारम देऊन पावती घेतली आन् इंजिनेरला इच्चारलं “आता कव्हा देता कनेक्शन”

“आदी डिपॉजीट तर भरा.”

“त्यासाठी कोटेशन लवकर द्या ना !” नाना.

“म्हान्या-दोन म्हान्यात मिळन”

“निस्त्या कोटेशनचं दोन दिवसाचं काम त्याला दोन म्हाने कस्याला लागतेत ?”

नाना चिडले.

“बरं तुमी आता जा. मी दमून आलोय. ऑफीस सुटलय. तुमच्या ज्युनिअर इंजिनिअरला भेटा.”

नानानं गावाकडं आल्यावर मंत्री इंजिनियरची गाठ घेतली.

“मला दोनशे रूपये द्या. मोठ्या साहेबांच देणे-घेणे तुमी तुमचं बगा. न्हायी तरं समदे सहाशे रूपये द्या, एक महान्यात तुमची मोटर चालू करून देतो.” त्यांन स्पष्ट सांगितलं. नानाला वाटलं धंदेवाईक रांडा बऱ्या, असी सौदेबाजी कराया लागलेत हे लोकं. प्यायला कुणाचं भिव न्हायी. लाज न्हायी हे आसं कसं झालं.

“आदी काम तर करा, देण्याघेण्याचं मंग बगू.” नाना.

नानानं चकरा मारल्या. कुणीच कुठंबी मेळ लागू घेना फारुकी सायंब मन्ले, “फुकट काम व्हत नस्तेत पाटील. कव्हा बी तुमाला खर्च्या करावा लागंन.”

नाना वरच्या साहेबाकडे गेले. तुमचे खालचे लोक पैसे मागतेत. त्याशिवाय काम करीत न्हायीत. आसी तकरार केली.

साहेब मन्ले, “तुमी लोकचं त्यायला सोकवता...”

नाना मधीच उसळून मन्ले, “तर...तर..... आमालाच गोडी हाये. आमचे पैसे नव्हं का वर आलेत ? तुमचे लोक संतच !”

“तसं न्हायी, पाटील. मऊ आवाजात देशपांडे मन्ले, कुणी आमाला सांगत न्हायी. आन कुणी लाचलुपत खात्याकडं जात न्हायी आमी काय करुशकतो ?”

बरं ते जाऊ द्या...तुमचं काय कामय ?”

नानानं नाव, गाव आन् काम सांगितलं. आणखीन कोटेशन नोंटीसच दिली नाही असं सांगितलं ‘बरं मी पाहतो काय करायचं ते’ आसं सांगून साहेब उठले. आन् कुठंतरी निगालें. नानाला वाटलं गाठ पडली हेच आमचं नसिब. आता खालचे साहेब तार्ईट व्हतेत. आपलं काम व्हईन लाच मागायचे न्हायीत, आसा इच्यार करीत ते बसस्टँडावर चालत आले.

लई पिच्छा केल्यावर कोटेशन मिळालं. डिपॉजिट भरलं. आता कनेक्शनसाठी नेट उठलं. नानाला झोप येईना. आन्नपाणी गोड लागाना. बँक, कर्ज, व्याज, हप्ता एकीकडं दिसायचा. आन् रानात पानी आसून तहानानं याकूळ झाल्यालं रान दिसायचं. लोकायला हिरी हायेना. मोटारी चलत्यात तर पानी न्हायी. आन् आपल्याला पानी हाये तर कनेक्शन न्हायी. नानाचं टकूरं भणभण करायचं. सुपानं पाकडल्यागत मेंदू वाजायचा. हे दगडावानी बसल्याले अधिकारी नालाच्या खेटरानी वाजवावेत आसं वाटायचं. पर तसं करता येत नव्हतं. आपलं आडाकल्यालं घोंगडं गोडीनं काढून ध्येयचं धोरण व्हतं. लार्ईट खात्यातले लोक तर पैस्याबिगर बात करीनात. इतराकडून पैसे खाऊन काम न केल्याले उदारणं पाहून पैसे बी देऊ वाटंनात. एकीकडून हिर एकीकडून बारव आसी गत झाली.

पुन्हा नाना मोठ्या साहेबाकडं गेले. ते मन्ले.

“मटेरियलच न्हायी. आम्ही काय करावा. तुमच्या आदी दोन वर्षानं डिपॉजिट भरलेले लोक हायेत. आमी हो म्हणून कसं सांगावा.”

नाना म्हन्ले, “पैसे दिल्यावर कसं व्हतं.

“ते मला म्हायती न्हायी. तुमचं तुमी बगा. तुमचा नंबर आल्यावर कुणी रोखलं तरी तुमचं काम करु. एवढं मी खात्रीनं सांगतो.”

एकीं दिसी मंत्री सायबानं सांगितलं, ‘बसा नाना आता नखं वाजवित. आता आमच्या हातातून तें काम गेलं. कन्स्ट्रक्शनकडं ते काम आहे. तिथं नंबरप्रमाणेंच कामं

व्हतेन. तुमी इच्च्यार करीत बसलात. आन् फसलात.'

“तितं आजिबात नोटा चालायच्या न्हाईत का ?” नाना.

“आता जगात कुठंच आसं व्हयचं न्हायी, पण आवघड”

नानानं आता त्या नविन साहेबाची गाठ घेतली. त्यायला नानानं हापिसातून भाईर
नेलं आन् च्या पाजला. काम आसं आसं हाये आन् आर्जट हाये. बँकेचं याज भरतोय आसं
सांगितलं.

ते मन्ले, “दोन हजार रुपये द्या. झटपट नंबर लावू”

नानाला त्या हाटलाचे पत्रे फिराया लागल्यात वाटलं.

मी इच्च्यार करुन सांगतो. आसं म्हणून नाना तराट निगाले.

मनात इच्च्यार चालू व्हता. मायला हे सरकार शेतकऱ्याचं म्हणून घेतयं. आन्
भांडवलदाराच्या x x x वरच पानी ओतातय. त्या शेतकरी संघटनेवर गोळ्या घालून मान्सं
मारायचे आन् भांडवलदाराला बिनव्याजी आगर कमी व्याजी कर्ज, पान्याची लायटीची
सोय, फुकट जागा का तर इकासासाठी. आमी काय भकास करतोत का ? जागा झाल्याला
शेतकरी ह्या माजल्याल्या सरकारी पुढान्याला आन् अधिकान्याला रुमण्यानं आन् आसूडानं
फोडून काढीन तव्हा ह्यायचे डोळे उघडतेन. आमच्याच कुळात जल्मल्याले हे कुन्हाडीचे दांडे
गोताला काळ झालेत ? चलता चलता नानाचं मन भरकटत व्हतं. आपून कुठं निगालोत,
त्यायन इच्च्यार केला. लगेच एक्या मान्साला इच्च्यारलं, “लाचलुचपत पकडणारं हापिस
कुठंय वो”

त्यानं पत्ता सांगितला.

नाना त्या हापिसात गेले. तितं समदेजण एक्या ठिकाणी बसून रेडू आयकत व्हते,
हासत व्हते. तावातावात बोलत व्हते. चेकाळत व्हते किरकेटची भानगड दिस्तीय. नानाकडं
कुणी पाह्यलं न्हाई. एका दोगानं पाहून ना पाह्यल्यागत केलं. नाना तसंच पुढं धकले,
घपरास्यानं आडवलं. नाना तसाच रेमाटा देऊन पुढं गेले. अधिकारी कपाळावर आट्या
पाडून “काय कायम ?” आसं चवताळल्या कुत्र्यागत बोल्ला.

“महत्त्वाचं काम हाये, साहेब.

“सांगा लवकर. मला वेळ न्हायी जास्त वेळ बोलाया.”

“त्या रेडूतल्यापरीस हे महत्त्वाचं हाये ओ. मला दोन इंजिनेरनं दोन हजार रुपये
लाच मागितलीय.”

“मग काय करावा म्हन्ता”

“नोटाला पावडर लावून द्या. आन् त्यायला पकडा.”

“आमाला किती देता ?” त्येव माणूस मन्ला.

“नाना एकदम दचकले. टकून्यात इज चमकल्यागत झालं आपून कुठं बसलोत
तेच कळाना. त्यायला काय बोलावा ते बी सुदराना.”

“सायेब तुमी खरं बोलता का माजी खेड्यातल्या मान्साची थड्या करता ?”

“खरंच सांगतोय”

“आसं कसं ?”

“तसंच हाये. ह्यात नवल वाटण्यासारकं काय हाये ?”

“.....” नाना गपच राह्यले.

“तुमी वर कुठवर बी जावा हेच चलतं. आता तुमीच इच्यार करा आमी एकांघाला पकडायचं. त्याची नवकरी जाती. त्याचे बायापोरं निराधार होतेत. हे पाप करायचं म्हंजी आमी काहीच घेऊ न्हायी का ?”

“त्या माजल्याल्या अधिकाऱ्यायला लयीमोड्या पगार मिळतूय. मग आपून हागणदारीला जाऊ न्हायी हे त्यायला कळाया फायजी. तुमाला त्यायच्या घरा-दाराची काळजी करण्यासाठी पगार मिळत न्हायी, साहेब. माफ करा मी जरा तिखट बोलतोय.” नाना.

“कोण कुणाला पगार देतू? कोण मायीचा पूत हाये लाच न खाणारा? आमी न्हायी खाल्लं आन् वारी हाप्ते न्हायी गेले की... ते जावू द्या सांगण्यासारक्या गोष्टी न्हायीत...” त्यानं तोंड आवरलं.

“ते इंजिनेर आन् तुमी लाच खा आन् सुखानं संवसार करा. आमचं जसं व्हयचं आसंन तसं व्हईन. दुसऱ्याच्या कपाळावर कपाळ घासल्यानं भाग्य उजळत नस्तं. बरं सायेब! तुमी आयकत बसा रेडू ” आसं म्हणून बलभीमराव नाना भाईर आले, आन् बसस्टँडकडं निगाले त्यायचे पाय फेटकाळत व्हते. आन् त्यायचं मन कुऱ्हाडीच्या दांड्याचा इच्यार करीत व्हतं. “आता ह्यायचा काटा काढायचा तर एकजण कसा पुरायचा. “थांबा, जरा थांबा तुमचे बी दिवस भरत आलेत.”

(लगाम)

